

Алевтина Лавриненко, Семантическая макросистема и основные механизмы ее генетической организации. Опыт реконструкции (на базе индоевропейской формы Adh(e)ghom – ‘земля’), Rzeszów 2002, ss. 287

Co wspólnego mogą mieć ze sobą tak różne wyrazy jak: *земля* – *змея* – *зуб* – *гомола* – *губа* – *дом* – *дуб*? Okazuje się, że bardzo wiele. Wszystkie one są ze sobą etymologicznie powiązane i powstały jako warianty indoeuropejskiego rdzenia *dh(e)ghom – ‘ziemia’. Do takich wniosków można było dojść tylko na podstawie bardzo skrupulatnej analizy semantycznej słowiańskich wariantów tego rdzenia.

Rozprawa *Семантическая макросистема и основные механизмы ее генетической организации* jest efektem wieloletnich badań A. Ławrinienko nad problematyką rekonstrukcji semantycznej. Składa się ona z trzech części: wstępu (s. 7–28), części zasadniczej (s. 29–255) i zakończenia (s. 256–264). Do pracy dołączony jest spis skrótów, używanych w trakcie opisu zjawisk lingwistycznych, a także szereg rysunków i fotografii, ilustrujących wywody Autorki. Książka zawiera obszerny spis literatury, do której Autorka odwoływała się przy jej pisaniu.

Bardzo treściwy i logiczny ułożony Wstęp rozprawy poświęcony jest teoretycznym założeniom pracy, a także jej metodologii. Rekonstrukcja semantyczna jest jednym z najtrudniejszych rodzajów rekonstrukcji i jak dotąd najmniej opisanym. Najczęściej jest ona ściśle powiązana z analizą etymologiczną wyrazów, z tą różnicą, że zadaniem etymologii jest określenie pochodzenia wyrazów i ich pierwotnych znaczeń, a rekonstrukcja semantyczna polega na wyjawieniu synkretyzmu semantycznego i tworzących się przy tym relacji w ramach systemu leksykalnego. Z powodu braku odpowiedniej terminologii Autorka z powodzeniem tworzy własne pojęcia potrzebne jej przy analizie materiału. Opierając się na wspólnocie rdzeni wypracowała pojęcie szeregu (gniazda) genetycznego (*генетический ряд, генетическое гнездо, генетическая микросистема*), który budowany jest na podstawie możliwego pokrewieństwa wyrazów, posiadających wspólne komponenty semantyczne dla danego modelu rdzenia. Jest to pojęcie szersze od pojęcia gniazda etymologicznego, gdyż może zawierać nie tylko formy genetycznie tożsame, ale i zbliżone do nich znaczeniowo.

Najbardziej interesująco przedstawia się część zasadnicza rozprawy, która składa się z pięciu podrozdziałów. W pierwszym, zatytułowanym *Лексема Земля*

и ее семантико-генетические связи przedstawione zostały znaczenia leksemu 'ziemia', wyodrębnione ze słowników opisowych, encyklopedycznych, słowników dialektów i symboli, a także konotacje jakie wywołuje ten wyraz w świadomości społecznej. Z tych wszystkich znaczeń, asocjacji i symboli, czasem, wydaje się, sprzecznych ze sobą, Autorka bardzo starannie buduje przestrzeń semantyczną badanego leksemu. W dalszej części zaprezentowana jest formalno-etymologiczna analiza prasłowiańskiej formy leksemu 'ziemia' pochodnej od indoeuropejskiego rdzenia.

Najobszerniejszy drugi podrozdział (s. 49–183) poświęcony jest właściwej rekonstrukcji semantycznej wyrazów pokrewnych leksemowi 'ziemia' lub takich, które hipotetycznie można uznać za pokrewne. Przedstawiono tu szeregi genetyczne leksemów z rdzeniami będącymi wariantami indoeuropejskiego rdzenia *dh(e)ghom: 1) *z+(V)+m: *змея (змеѣ), зуб*; 2) *g/k+(V)+m: *зомола, зуба*; 3) *d/t+(V)+m: *дом, дуб*. Analiza wyodrębnionych szeregów jest wynikiem bardzo wnikliwej, mozolnej, można powiedzieć wręcz jubilerskiej pracy Autorki rozprawy. Czasem bliskość znaczeniową leksemów można określić na podstawie jednego semu któregoś ze znaczeń wyrazów wieloznacznych. Aby wykazać pokrewieństwo badanych wyrazów odwołuje się ona do wszystkich języków, mających indoeuropejskie pochodzenie, do leksyki literackiej i potocznej, do dialektów i żargonu, wykorzystuje słownictwo współczesne i archaiczne. Wykazuje się przy tym ogromna wiedza z dziedziny etnografii, historii, kulturologii i mitologii.

Niektóre szeregi semantyczne na pierwszy rzut oka wydają się przypadkowe lub nieprawdopodobne, jak np.: *камень – возвышенность (гора, выступ, скала) – воздзь (зуб) – дерево – лес; гора – лес; камень – гора – дерево – воздзь = центр Земли (нын)*, jednak zawsze ich bliskość znaczeniowa jest solidnie udokumentowana danymi etymologicznymi lub zaświadczona kulturowo.

W podrozdziale trzecim, zatytułowanym *Истоки* wnikliwej analizie zostały poddane części składowe indoeuropejskiego rdzenia *dh(e)ghom. W tym celu Autorka rozkłada rdzeń na części pierwsze, wyodrębiając przy tym warianty powstałe na skutek metatezy. W wyniku analizy badanego materiału wyłaniają 3 kompleksy znaczeń: „I. Комплекс 'земля' ~ 'созидание'. С ним связаны: 1) исходное 'класть, ставить' > 'установление, закон'; 2) 'класть, ставить' > 'формировать, лепить, создавать' (гончарное производство); 3) 'класть, ставить' > 'строить, создавать' (дом (жильё), крепость, город и т.д.); II. Комплекс 'материнство'. С ним связаны: 'кормить грудью', 'сосать', 'давать молоко' и соотношение 'корова'; III. Комплекс, связанный с 'разрушением, смертью', в том числе и 'человек', как смертное существо.” (s. 189) Wszystkie te trzy kompleksy znaczeniowe są ze sobą ściśle powiązane i znajdują takie lub inne odzwierciedlenie w poszczególnych leksemach. Ich cechą szczególną jest to, że wszystkie zawierają enantiosemię, tzn. są przeciwstawne wzajemnie, np. 'разрушать, приносить смерть' i 'быть самому смертным'.

Na podstawie szczegółowej analizy składowych indoeuropejskiego rdzenia A. Ławrinienko dochodzi do bardzo interesujących, a zarazem ważnych wniosków, że:

и.-е. основа *d(h)(e)g(h)e/om-, на базе которой возникло славянское *zem-, будучи исходно композитом, содержала уже в «зародыше» семантический концентрат, сгусток, своего рода семантический хромосомный набор,

который в дальнейшем, разворачиваясь и растворяясь во множестве формирующихся индоевропейских лексем, **сохранял наследственную семантико-генетическую память** (*podkreślenie – W.M.*), кодировал ее в различных лексемных конфигурациях (s. 214).

Podrozdział czwarty *Семантический синтез (аспект интерпретационный)* stanowi najważniejszą i najcenniejszą część omawianej rozprawy. Zawiera on rezultaty przedstawionych w pracy etapów rekonstrukcji semantycznej. Autorka przedstawia zbudowany przez siebie rekonstrukt, czyli wirtualny abstrakcyjny model zawierający informacje o kosmologicznym porządku jakim kierowali się nasi indoeuropejcy przodkowie. Przedstawia on ich wiedzę o świecie i sposób jego pojmowania. W modelu tym wszystkie znaczenia, i te centralne i peryferyjne są ze sobą ściśle, powiązane, gdyż świat naszych przodków był nacechowany synkretyzmem, a człowiek czuł się tylko jego częścią. Dlatego leksem 'земля' wiąże się z takim, zdawałoby się wzajemnie wykluczającymi się, leksemami, jak: 'дом, камень, огонь, влага, дерево, дуб, рогатый скот; знания, мудрость, темнота, незнание; богатство, мощь, сила, бедность, опасность, страх; куча, холм, яма, нора; творение, созидание, начало, смерть, разрушение, конец' (s. 218).

Część zasadniczą kończy podrozdział piąty, omawiający podstawowe mechanizmy, które legły u podstaw organizacji przedstawionego w rozprawie makrosystemu semantycznego, enantiosemię i metatezę.

Omawiana monografia stanowi niewątpliwie bardzo cenny wkład do badań nad historią i semantyką języków słowiańskich. Wielkim walorem pracy jest niezwykle głęboko przemyślana i starannie opracowana teoria rekonstrukcji semantycznej, a także umiejętność formułowania postulatów i wniosków, co świadczy o dojrzałości naukowej Autorki. Zwraca uwagę także przejrzystość kompozycji tekstu, a także jasny, przyciągający uwagę czytelnika styl rozprawy, mimo że analizie poddano rozległy, różnorodny i trudny materiał, w którym łatwo byłoby się pogubić, co jeszcze bardziej podkreśla jej wartość.

Walentyna Mieszkowska
Białystok